

מחוטי ברזל לחומה בצורה: "תסמונת הגדר" בגבולות ישראל והשפעתה על צה"ל

יהודה ואך¹

אנו לוקים ב'פרדוקס הגדר' - הגדרות הפכו מכלי הגנתי טקטי למכשול תודעתי וחסם מחשבתי שמפקדי צה"ל מודעים אליו באופן חלקי. ככל שרבו הגדרות בגבולות ובשטח ישראל, גברה מרכזיותן בתודעה ובתפיסה הביטחונית, למרות שקיימות דוגמאות היסטוריות מדאיות של גדרות ביטחון שנכשלו, כמו קו מזינו או החומה הסינית. הישענות גוברת על הגנה והתבצרות מייצרות הטיות אצל המפקדים, וההטיות משפיעות על היכולת המבצעית של הכוחות. על הגדר להיות אמצעי ולא מטרה - רכיב אחד בתוך תפיסה מבצעית כוללת. בכך אפשר שישתנו התודעה ושיטת הפעולה בקרב המפקדים והלוחמים המממשים את תפיסת הביטחון.

אני עומד על החומה
עומד בגשם לבדי וכל העיר העתיקה / מונחת לי על כף ידי אני מביט בה מאוהב
אני עולה לכאן תמיד סתם להביט
אבל עכשיו אני נמצא כאן בתפקיד / אבל עכשיו אני נמצא כאן בתפקיד
(דן אלמגור)

מבוא

גבול, קו, חומה, גדר ביטחון, גדר הפרדה, מכשול קו התפר. הקלישאה אומרת שלאסקימוסים יש עשרות מילים לענייני שלג ולבדואים יש עשרות מילים לענייני גמלים. לנו יש מילים רבות, מעל לצורך סביר, בכל הקשור לגבול. מדינת ישראל שינתה בשני העשורים האחרונים את אופן התמודדותה עם בעיית הגבולות ועברה לתפיסה של התבצרות והתגוננות מאחורי גדרות וחומות.

מידת ביצור הגבול היא קריטריון חשוב בקביעת אופיו, לעיתים אף יותר מאשר התוואי עצמו. הגבול משפיע על הצבא ועל החברה מבחינות רבות: מרחב המחיה של האזרחים, מידת הניידות, מידת העצמאות ומידת הלכידות הפנימית. לתפיסת

¹ אל"ם יהודה ואך משרת כיום כמפקד עוצבת חירם. בתפקידיו הקודמים הוא שירת כמפקד חטיבת "שועלי המרום" וסגן מפקד חטיבת גבעתי. בוגר תואר שני במב"ל. מאמר זה הוא תמצית עבודת מב"ל, מחזור מ"ו.

גבולות יש לא רק השלכות ביטחוניות אלא גם השפעות מנטליות. בניית גדר הביטחון ביהודה ושומרון והצלחתה בטיפול בטרור המתאבדים גררה בעקבותיה גל של בניית גדרות בבחינת "גדר גוררת גדר". ככל שנבנות יותר ויותר גדרות לאורך הגבולות, כך הולכת ומתהווה תפיסת ביטחון המבוססת על הגנה והתבצרות.

הטענה העיקרית במאמר זה היא שגדרות הביטחון בגבולות ישראל משמשות מכשול תודעתי וחסם מחשבתי שמפקדי צה"ל מודעים אליו באופן חלקי. כך נוצרת הטיה: בעוד שתכלית הגדר הייתה ביסודה לשמש מכשול טקטי וכלי עזר לכוחות הביטחון, בפועל היא מכרסמת במרכיבי יסוד החשיבה הצבאית בצה"ל. המאמר דן בתופעה ומציע דרכים עקרוניות להתמודדות עימה.

ה"גדר" בפרספקטיבה היסטורית

תפיסת הגדר ככלי הגנתי קיימת מהרגע שבו האדם המודרני החל לעשות בה שימוש. ראשי הציונות בראשית דרכה מצאו בגדר הפיזית ו"בקיר" התודעתי, רכיב בתפיסת ההגנה על היישוב היהודי. התפיסה מגולמת בדברים המפורסמים של ז'בוטינסקי אשר טבע את המונח "קיר הברזל": "לפיכך יכולה ההתיישבות להתפתח מאחורי קיר ברזל שלא יהא בכוחה של האוכלוסייה המקומית לפרוץ אותו".

חומות ירושלים אשר העותמנים בנו במאה ה-16 (צילום: Eitan f)²

² https://en.wikipedia.org/wiki/Walls_of_Jerusalem#/media/File:Jerusalem,_city_wall.jpg

ה"יציאה מהחומות" והקמת השכונות החדשות מחוץ לעיר העתיקה המבוצרת בחומה במחצית המאה ה-19 הולידו סוג חדש של "יהודי". השכונות החדשות שנבנו, כדוגמת "ימין משה" ו"משכנות שאננים", הפכו לסמל של מעבר מיהודי תלותי, גלותי ופחדן ליהודי עצמאי ויצרן. החומה העותומנית, שהייתה הלכה למעשה חלק מכוח המגן של העיר, הוכחה כחומה שיצרה גם מחסומים מנטליים, שהשחרור מהם אפשר את ההשתנות ואת ההתפתחות.

גדר היא מעצם מהותה מקום של עימות. בניגוד לגבול היכול להיות מקום פתוח, שקט ומאפשר, הרי שכל מטרת הגדר היא ליצור סגירות. גדר תמיד תיבנה על מנת לא לאפשר מעבר חופשי. גדר כרוכה בבנייה פיזית ונועדה להיות קבועה. נוכחות מאסיבית של גדרות, כמו הנוכחות הקיימת כיום בכל גבולות ישראל, היא למעשה מערך של ביצורים.

מה המשמעויות של בניית גדרות ויצירת קווי התבצרות?

חברה המבצרת את עצמה ובונה עוד ועוד גדרות היא חברה החיה בפחד. הגורם המשפיע ביותר על תפיסות של ביצור הוא הפחד. פחד הוא רגש סובייקטיבי המתעצם תחת איום. אם אדם או עם חשים מאוימים, התגובה הראשונה היא התבצרות. ברמה הבסיסית ביותר ההתבצרות מאחורי מגן פיסי כלשהו נותנת תחושה של ביטחון - "כל גדר, חומה וגבול שתוחם לו האדם בסביבתו הם בבחינת ניסיון להפחית את הפחד".

מהביצור למצור עצמי - "פרדוקס הגדר"

הביצור כשלעצמו מאפשר לנו הצצה על תפיסת ההגנה העתיקה שבה הגנה על מרחב או על אוכלוסייה בוצעה באמצעות אמצעים פיזיים מוגברים תוך ניתוק מהסביבה. הביצור יוצר למעשה סוג של מצור (עצמי), ויש לו השפעות נרחבות מעבר להשפעות צבאיות־ביטחוניות. ביצור נחשב עוד מהעת העתיקה חולשה, והשימוש בו נעשה מתוך פחד. הידע והמקורות אודות הביצור לקוחים בין היתר מהמקרא ומתגליות ארכאולוגיות. כאשר משה שולח את המרגלים לתור את הארץ, הוא אומר להם כך: "רְאִיתֶם אֶת הָאָרֶץ, מֶה הוּא; וְאֵת הָעַם, הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הַחֹזֵק הוּא הַרְפָּה, הַמְעֵט הוּא אִם רַב. וְמֶה הָאָרֶץ, אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהּ הַטּוֹבָה הוּא, אִם רָעָה; וְמֶה הָעָרִים, אֲשֶׁר הוּא יוֹשֵׁב בְּהֵנָה הַבְּמַחֲנִים, אִם בְּמִבְצָרִים" (במדבר י"ג, ח-י"ט).

משה נותן למרגלים סימנים שיעזרו להם לדעת את מצב התושבים בארץ. אחד הסימנים הוא צורת התיישבותם: אם הם יושבים בתוך הערים, הרי שהם מבוצרים, והדבר הוא סימן שהם פוחדים. אולם אם הם יושבים במחנה הפתוח, זה סימן לכוח ועוצמה. למעשה זאת היא תמצית הסיפור שלנו על "פרדוקס הגדר". מבחינה לוגית ניתן היה לחשוב שהביצור מעיד דווקא על חוסן צבאי, אך הוא אינו. הוא מעיד בעיקר על פחד. לפי תפיסה זו קל יותר לכבוש עם מבוצר מאשר עם היושב

במחנה הפתוח. חוזק הצבא וחוסן החברה אינם טמונים במכשול הפיזי אלא במנטליות ובתפיסה. עם שמתבצר נחשב חלש מנטלית, ולכן יהיה קל להכניעו. מנגד ראוי לציין שחומה מסמלת דווקא קביעות, אמונה וביטחון עצמי ביכולת העם והצבא להתמודד עם האויב, לא כל שכן, כפרים וערים המקיפים את העיר בצורה מחוץ לחומה בבחינת סימן לחוזקת האוכלוסייה.

קווי הגנה - החומה הסינית, קו מז'ינו וקו בר-לב

לכולנו מוכרות שלוש דוגמאות לשימוש בקווי הגנה מבוצרים שעלותם הייתה גדולה ותועלתם מוגבלת - החומה הסינית, קו מאז'ינו וקו בר-לב. השניים הראשונים היו מיועדים לעצור פלישה ועקפו אותם כוחות ניידים שייתרו את קו ההגנה, ואילו קו בר-לב, שהיה מיועד לבט"ש ולהתרעה בעת מלחמה, "נשטף" באמצעות מסות חי"ר מצריות שעימן לא יכול היה להתמודד. הנושא הרלוונטי לענייננו הוא מנטליות המגינים בשני המקרים הראשונים.

למרות החומה, המונגולים הצליחו לפלוש לסין ולכבשה
(צילום: Michael Mooney, Flicker)³

בניית קו מז'ינו הייתה תוצאה ישירה של מסקנות הצרפתים ממלחמת העולם הראשונה (הידועה גם כ"מלחמת החפירות") שחלק מדוקטרינת הלחימה במהלכה התאפיינה באיטיות ובסטאטיות. תכלית הקו הייתה התרעה ועיכוב הכוחות

³ <https://www.flickr.com/photos/kungpaochicken/348618458>

הגרמנים מביצוע מלחמת פתע. הקמת הביצורים עלתה לצרפתים כשבעה מיליארדי פרנקים, פי שניים מהתוכנית שאושרה בתחילת הפרויקט. העלות הגבוהה פגעה ביכולת של הצרפתים להקצות משאבים להתעצמות מדינית אשר הייתה באותה עת בתנופה. ככל שחלף הזמן התאהבו הצרפתים ב"קו מז'ינו". הציבור הצרפתי הלך שבי אחרי כל אמירה בשבח הקו. אנדרה מז'ינו אמר ב־1930 כי לצורך עצירת הפלישה "עדיף בטון [...] זה פחות יקר מאשר קיר של אנשים". התקשורת תיארה את הקו "בלתי חדיר", ובכך היא יצרה תדמית שסייעה להתפתחות "תסמונת קו מז'ינו" – "עד מהרה נעשה קו מז'ינו לא רק רכיב של אסטרטגיה, אלא גם הלך רוח, והצבא הצרפתי, אפוף תחושת ביטחון כזו של מנדרינים מאחורי חומת סין הגדולה, הניח לעצמו להתנוון ולשקוע באפס מעשה".

בהשוואה לכך לוותה בניית קו בר־לב במחלוקות עמוקות בתפיסת ההגנה. אלוף גביש ואלוף אדן סברו שעל "קו" התעלה יש לבנות מוצבים שעליהם תתבסס ההגנה בבט"ש. מנגד גישת אלוף שרון ואלוף ישראל טל הייתה לקיים שיטת הגנה ניידת ומבוססת על כוחות שריון ניידים. "הבעיה העיקרית של מעוז הייתה נעוצה בכך שבמשך השנים הפכו המעוזים למין פשרה בין התפיסה שראתה בס מוצבי הגנה, אשר תכליתם להדוף התקפה מצרית, לבין התפיסה שגרסה כי אין הם אלא עמדות תצפית והתראה". נראה כי ללא קשר לתפקיד המעוזים במלחמה לפעילות צה"ל שהייתה מבוססת, לראשונה בתולדות צה"ל, על קו ביצורים, הייתה השפעה מצטברת על רוח הלחימה של צה"ל, ועל מפקדיו (כפי שיוצג בהמשך).

"הביצורים בקצה הארץ החמה [...] המשכנות החפורים במעבה האדמה [...] אני בגרתי בארץ הזאת / ועצב בשיר הלום המראות / כי מלחמתה כה ארוכה / ועל חרבה תחיה, ועל חרבה / כי מלחמתה כה ארוכה / על כן השיר מהול גם בתוגה".

רחל שפירא "השיר על ארץ סיני"

גדרות, אשליות והטיות

למרות הלקח ההיסטורי אי אפשר להשתחרר מההטיות שיוצרת הגדר. מתי מתרחשות הטיות? אחד הגורמים להטיות הוא מצב שבו האדם מקבל מסרים סותרים או בלתי ברורים. סביבה של אי־ודאות היא סביבה הגורמת יותר להטיות. המציאות סביב הגדר היא מציאות של אי־ודאות שיש בה מסרים סותרים רבים. אחת ההטיות המרכזיות המשפיעות על התודעה היא "הטיית המציאות האוטומטית". קיימת נטייה טבעית אצל האדם להתייחס לדברים שהוא רואה בחושו כאל מציאות "אמיתית". כלומר אדם או מפקד שרואה גדר במו עיניו וקולט אותה בחושו מניח שאי אפשר לעבור אותה. הגדר יוצרת אילוזיה, אשליה חושית של מחסום. המחסום הזה נתפס "אמיתי", למרות שהוא רק מדומה, ולמרות שכבר הוכח מדוגמאות שהובאו במאמר ("קו מז'ינו" ו"קו בר־לב"), שניתן לעבור את המכשול יחסית בקלות. טאלב בספרו "ברבור שחור" מסביר בהקשר הזה את המושג "אשליית הנרטיב". לטענתו את רוב

ההסברים לדברים בני האדם מספקים לאחר מעשה. כלומר במקרה של בניית גדרות וביצורים נוכל לומר שמאחר וכבר יש גדר וההשקעה בבנייתה ובאחזקתה הייתה גדולה מאוד, כעת נותר רק להסביר בדיעבד את נחיצות הגדר.

גדרות ההפרדה וגבולותיה המבוצרים של מדינת ישראל משרתים כיום את הנרטיב בדומה לאופן ששירתו "קו מז'ינו" ו"קו בר־לב" בתקופתם. הנתונים האמיתיים אינם מעניינים ביחס לתשומה על הביטחון. כך למשל סיפור גדר ההפרדה כמונעת טרור, כמה עלתה הגדר עד כה? מה עלות אחזקתה? מה היא מונעת ומה היא גורמת בעקיפין? אלה הן שאלות משניות לנרטיב "גדר מונעת טרור". לכן הגדר כבר מצדיקה את כל התשומות שכבר הושקעו בה.

חיילי צה"ל פועלים בסמוך לגבול עם עזה (צילום: דובר צה"ל)

יישובים סמוכי גדר - ממגיני גבול לדרישה לאיכות חיים וכלכלה תיירותית

ברור כי ככל שנמצאים סמוך יותר לגדר ובחיכוך איתה, יש לנוכחות שלה השפעה רבה יותר על חיי היומיום. שתי אוכלוסיות חיות סביב הגדר: מהצד הישראלי אלה הם יישובים "סמוכי גדר", ומהצד השני נמצא האויב המבסס את הגדר כזירת עימות חדשה. ראוי להבחין בין אזרחי ישראל לבין אזרחי המדינות הסובבות לנו. בעוד שהאוכלוסייה בישראל בתום המלחמה מתיישבת בסמוך לגדר ובקרבת הגבול (כחלק מתפיסה אידיאולוגית ולעיתים דתית של יישוב הארץ), האוכלוסייה במדינות ערב נמנעת מהקמת יישובים חדשים בסמוך לגבול, ולעיתים תושבי המרחב אינם שבים אליו שנית. עם זאת ניתן לומר כי גם בחברה הישראלית המגויסת חל שינוי באופן תפיסת האוכלוסייה את היישובים סמוכי הגדר. בעבר שלטה התפיסה

שלפיה נשלחה אוכלוסייה אזרחית לגור בסמוך לגדר מתוך הנחה שבמקום שבו ייבנה יישוב ובמקום שבו תיחרש האדמה, שם יעבור קו הגבול, ושתפקיד היישובים הוא להשתתף בהגנה על הגבול.

כיום, בשל השפעת התקשורת והעימותים שהצד השני יוצר בכוונה סביב הגדר בעזה ובמקומות נוספים סביב גדר ההפרדה, יש תדמית אחרת ליישובים סמוכי גדר. הצד הפלסטיני רואה ביישובים אלה גורם המרחיק את ההסכם, ולכן הוא הפך אותם ואת הגדר לסמל המאבק. מבחינתם יישובים סמוכי גדר הם איום שיש לערערו ולהחלישו, ופוטנציאל לחץ על כלל המדינה הן בהקשרי רוח היישובים והן בהקשרי תפיסתם את השטחים והאדמות. את היישובים הללו מנסה הצד השני לערער באמצעות ניסיונות חדירה למרחבי היישובים, ניסיונות פגיעה בחקלאות, גניבה ושוד וכמובן פיגועי טרור. באמצעות פיגועי טרור ביישובים סמוכי גדר הצליחו המפגעים לגרום פעמים רבות נזק לבטן הרכה של מדינת ישראל - הרג תושבים החיים בסמוך לקווי הגבול ופציעתם.

פגיעה בתושבים המתגוררים סמוך לקו הגבול אינה אסטרטגיה חדשה של האויב, והיא מוכרת שנים רבות מאז קום המדינה. יישובים סמוכי גדר סבלו מחדירות ומפגיעות במשך שנים רבות. נזכיר רק את תופעת הפיגועים המפורסמת. מה שהשתנה הוא התפיסה והחוסן של התושבים. אם בעבר היישובים סמוכי הגדר היו מוכנים לשלם את המחיר תמורת שמירת קו הגבול בריבונות ישראלית, וחבריהם היו יוצאים לחרוש את התלמים גם במחיר של סיכון חייהם, כיום השתנו פני הדברים, והם דורשים רמת ביטחון גבוהה יחסית המתקרבת לזו הקיימת באזורי פנים עד כדי שקט המאפשר פעילות תיירותית רצופה בגבולות.

ניתן לומר שכיום הבנייה המאסיבית של הגדרות בכל הגבולות ובתוך שטח מדינת ישראל היא תוצאה של לחץ היישובים סמוכי הגדר. התמורה הגדולה ביותר התרחשה סביב שנת 2000 שבה אירעו מספר אירועים שגרמו לשינוי התפיסת.

ראשית, צה"ל יצא מלבנון בהחלטת ממשלה, וכך נוצר מצב שבפעם הראשונה מזה שנים (מאז מלחמת לבנון הראשונה) כוחות צה"ל אינם נמצאים לפני היישובים. שנית, החלטת ממשלת ישראל על בניית גדר ההפרדה באזור יהודה ושומרון כתוצאה מהשפעה ישירה של חיכוך מתמשך ונרחב עם האוכלוסייה הפלסטינית ומהשפעה עקיפה - לחץ ציבורי בחברה הישראלית שנבע מהחיכוך. הגדר אכן הצליחה להוריד משמעותית את היקף אירועי הטרור והפשעה האזרחית, במיוחד גניבת ציוד ורכב. החלטת הממשלה על התנתקות מרצועת עזה בקיץ 2005 ופינוי היישובים מרצועת עזה, למעשה נסיגת כוחות צה"ל ממרחבים אלו, שינתה את תפיסת מרקם החיים בין האוכלוסייה היהודית ובין האוכלוסייה הפלשתינית, שעד אותה העת שררו ביניהם יחסי עבודה ומסחר.

מחד גיסא, לצד יישובי העוטף שהצליחו לשמר (ואף לשפר) את רמת החיים, השתנה מצב החברה הפלסטינאית לרעה. מאידך גיסא, יישובי העוטף הפכו לקלף

מיקוח ואמצעי לחץ על ההנהגה הישראלית (מבית) ומחוץ (חמאס). כך לדוגמה, מומחשת חדלות גדר הביטחון ביחס ליישובים סמוכי הגדר בעוטף עזה. השימוש הפשוט בבלונים ובעפיפונים, לצד הפגנות על גדר הגבול, מציפים שאלות על מידת נחיצות הגדר, ועד מתי יוכלו להקריב קורבן אישי ומשפחתי?

השפעת הגדר על המפקדים

בשיחות עם מפקדי אוגדות וחיטבות הפועלים במרחב הגדר עולים כמה ממצאים מעניינים בשאלת השפעת הגדר על איכות ביצוע המשימות המוטלות עליהם. השיחות נסובו סביב השאלה כיצד משפיעה הגדר על ההתנהלות בשטח, על היכולת לתמרן ועל היכולת המבצעית. מתוך השיחות ניתן להבין מסרים מורכבים לגבי תפיסת הגדר. הגדר נתפסת כקיר שלא ניתן לעבור אותו. הגדר אומנם נותנת למפקדים תחושת ביטחון, אבל הם אינם מוכנים להסתפק בשמירה מרחוק ומעדיפים להמשיך ולפטרל על הגדר, גם אם הסיכון לכוחותינו גבוה. זאת מתוך כוונה להשרות תחושת ביטחון לתושבים סמוכי הגדר שיראו שאינם נמצאים לבד במרחב או אפילו בחזית הלחימה. מסרים מורכבים אלה הם בעלי השפעה פסיכולוגית על המפקדים. עוד עולה כי השגרה סביב הגדר היא שגרה שוחקת, וגם לכך יש משמעויות ארוכות טווח על מוכנות הצבא למלחמה.

הגדר היא קיר בלתי עביר - זהו דבר הנתון להשפעת מפקדים. כך סיפר אחד ממפקדי האוגדות שאיתם שוחחתי וביטא את תחושתו ביחס לגדר: "הגדר היא מצוק שאין אפשרות לחצותו". בכך התכוון להגיד שהגדר בעיניו היא מחסום עמוק המשפיע על היכולת הפיזיות של הכוח. תחושה זאת מזכירה את התחושות שליוו את מלחמת לבנון השנייה. גם אז הכוחות היו "תקועים" על הגדר. הראל ויששכרוף ביטאו את התחושה בתיאורי הכוחות בשטח. בדבריהם ניתן למצוא קושי מנטלי לעבור את הגדר ברמת הלוחם אך גם ברמת הפיקוד הזוטר ואף ברמת מפקדי הגדודים. רבים מהמפקדים שאיתם שוחחתי סבורים שההרתעה הישראלית חזקה ללא קשר לגדר.

מלכודת דבש

המפקדים מתקשים להצביע מהי הסיבה שהגדר היא מוקד משיכה מגנטי לכוחותיהם: "פעמים רבות התרעתי בפני המפקדים, לא למהר להתקרב אל הגדר, אך איני מצליח לחלחל את העניין שהגדר הפכה למלכודת דבש והכוחות פעם אחר פעם ניגשים לשם". כלומר החיילים הולכים לגדר מתוך תחושת אחריות שמא יקרה משהו לאחד היישובים, אבל המשמעות היא שהם יותר פגיעים שם. מפקד אחר טען שכיוון שהגדר היא האינדיקציה המרכזית שבעזרתה ניתן לדעת האם יש חדירה למרחב, הכוחות אינם מוכנים לקחת סיכון (ובצדק) שיחדור מחבל שיעשה את דרכו ליישוב בדרך לפעולת טרור. המפקדים מעידים שכיוון שהגדר במקומות מסוימים

עדיין אינה חזקה מספיק, אין להם את ה"אומץ הנדרש" לא לפטרל עליה, למרות הסיכונים הנובעים מכך. לטענתם אם הגדר הייתה באמת חומה בצורה המקשה על המעבר, הם היו מסייגים את כוחותיהם לאחור, וכך השמירה על מרחב הגדר ומניעת חדירות הייתה מתבצעת באמצעות איסוף בלבד ועם נוכחות דלה של חיילים.

לטענת המפקדים למרות שהחלטה לא לעבור את הגדר היא החלטה מדינית בעיקרה, הרי ששלובים בה גם שיקולים צבאיים. בהיבט המדיני ברור שהגדר מפרידה בין אוכלוסיות אויבות. אבל מבחינה מבצעית גם אם צד אחד חוצה את הגדר, לדוגמה באמצעות חפירת מנהרה, אין ממהרים לשלול את הגדר ולעבור אותה. אל לנו להסתפק בשאלה האם חוצים את הגדר כן או לא, שומה עלינו לבדוק מה אנו רוצים להשיג לאחר שעברנו אותה.

משימות מבוססות על הגדר שוחקות את החיילים (צילום: Monsieur cana, ויקיפדיה)⁴

"אנחנו משרתים את הגדר. תפעול תקלות, בקרת נזקים, טשטוש ציר המערכת ועוד פעולות דומות יוצרות מצב שבמקום שהגדר תהפוך להיות רכיב תומך בהגנה, הגדר הפכה להיות גורם מעכב, הן מבצעי והן תודעתי", כך ציין בפניי אחד ממפקדי השטח. אוכלוסיית המפקדים מושפעת באופן הרחב והעמוק ביותר מהתהוות "שגרת הגדר". השגרה מתאפיינת בביצוע פעולות מתמשכות, קבועות ולאורך זמן, כגון הפטרול סביב הגדר, השמירה בעמדות ואיוש המחסומים והמעברים. אלו הן פעולות הדורשות מצד אחד רמת ערנות גבוהה, אך מהצד השני אלו פעולות המתאפיינות

⁴ https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:Qalandia_check_point_2006.JPG

ברמת שחיקה גבוהה. כעת נצביע כיצד פעולות השגרה סביב הגדר משפיעים על היכולת המבצעית של הכוחות ואת ההשלכות שיש לכך על תפיסת ההגנה. משימות שגרה מתאפיינות גם בהיותן "מצומצמות וצרות". כלומר הן סמוכות לגדר ונעשות באופן חזרתי. לכך יש השלכות על המפקד ועל חייליו הן ברוב הניתוח שלהם את המשימה המבצעית והן בעומקו. אוסיף ואדגיש שמשימה מצומצמת מובילה בסופו של יום לפעולה ולחשיבה מצומצמים.

שגרת הגדר מתעתעת

סביב הגדר עשויים להתלקח אירועים אלימים בן רגע. מכאן נובע הצורך של המפקדים לבחון ולנתח את המציאות (השגרה) כל הזמן. כך למשל משימות הפטרול והשמירה בסמוך לגדר נחשבות משימות "לא יוקרתיות", אבל הן דורשות את מלוא תשומת הלב. בהכללה ניתן לומר כי הקשב הפיקודי שניתן למשימות אלה מצומצם מאוד. בעוד שמשימה מבצעית בעלת גוון התקפי זוכה לרמת קשב גבוהה בקרב המפקדים, פעולות השגרה מקבלות קשב מפקדים נמוך המתבטא בעיקר בזמן הקצר המוקצה לאישורי התוכניות ולתחקור הפעילות בסיומה. "הכוחות נשחקים סביב הגדר" - אמירה זו שכיחה ונשמעת בקרב מפקדי השטח. לדבריהם אם יתרחש אירוע דוגמת חטיפת חיילים, והכוחות יידרשו לעבור את הגדר כדי לטפל באירוע, הם יתקשו לעשות זאת בשל היותם גדודי גדר "מוחלשים" שאינם חזקים דיים מבחינה מבצעית לבצע פעילות התקפית. "תפיסתנו את הגדר חייבת לעבור שינוי תפיסתי משמעותי, אך זה לעיתים קרובות קורה רק לאחר עימות שבסופו כוחותינו נפגעים". טענתי היא שיותר מכל אלו הן משימות השגרה שהחלישו ואף ניוונו את שריר הלחימה ואת תפיסת המפקדים את יכולותיהם.

מבחינת הלוחמים מצטיירות הפעולות במרחב הגדר משעממות ועדיף היה אילו לא היו קיימות כלל. לוחמים שלחם חוקם הוא להילחם, להסתער ולתמרן, מוצאים עצמם מסיירים על הגדרות ושומרים על כוחות המטפלים בגדרות. לוחמים שהוכשרו להשמיד אויב נדרשים כעת לווסת תנועת משפחות פלסטיניות, ולכן משבר הציפיות הוא גדול.

תגובה מהירה נגד מיצוי ספק

משימות ההגנה סביב הגדר מספקות כל העת מצבים מורכבים להחלטה - מצבים שיש בהם קושי להחליט מהי הפעולה המבצעית הנכונה שיש לנקוט. למשל האם להזעיק את כל כוחות הגזרה בשל רעשים הנשמעים סביב הגדר? ואם בסוף יתגלה שמדובר בהקפצת שווא? האם לירות בנער המתקרב לגדר ולא מגיב לנוהל מעצר חשוד? מאחורי הגדר מתגוררות אוכלוסיות אזרחיות מגוונות, ובפועל לא תמיד ברור מי האויב, מי חף מפשע ומי ידיד. גדר שמאחוריה מתגוררת אוכלוסייה אזרחית מקשה מאוד על קבלת ההחלטה, על התמרון ובמיוחד על אופן הלחימה. כאשר

מרבית הפעילות סביב הגדר היא א־סימטרית, וכשמדובר בצבא הנלחם סביב המון המסתער על הגדר וחלק מההמון כולל ילדים ונשים, מצטיירת תמונה בתקשורת שאלו יחסי כוחות בעייתיים, ומרבית הפעולות שבהן אנו נוקטים כצבא מייצרת אי־לגיטימציה. בקצה המזלג אלו הן דילמות שבהן נתקלים חיילים ומפקדים סביב הגדר. אומנם המפקד נדרש להפעיל שיקול דעת, אך הבחנו כבר ששיקול הדעת הופך צר כל עוד מוגבלים תודעתית ופיזית לפעול בשטח צר. העמידה במשימה מורכבת לא פחות, במיוחד ההגדרה מה ייחשב ניצחון בביצוע הפעילות המבצעית במרחב הגדר. שאלות אלה מעוררות שיח סביב הגדרת המטרה וההישג הנדרש. בעוד שבפעילות מבצעית־התקפית המטרה היא חדה וברורה, עולה שבפעילות מבצעית־הגנתית, כשהמטרה היא הגנה, יש קושי רב לאמוד את הצלחתה, שהרי יום שבו לא התרחש אירוע עשוי להיתפס כהצלחה.

הגדר כמענה לחטיפת חיילים - האומנם?

מפקדים מגדירים את הגדר כמגרש המשחקים שבו ייקבעו הישגי המערכה הבאה. כלומר האויב ישאף במערכה הבאה לבצע פעולת מחטף של חיילים ופגיעה באזרחים ביישובים הסמוכים לגדר, ובכך הוא ישיג את ההישג הראשון של המערכה. באופן זה ניתן להבין כיצד הגדר יוצרת אשליה ונותנת תחושת ביטחון מדומה הן לחיילי הבט"ש והן לתושבים סמוכי הגדר.

נוכחות הגדר מעלה את השאלה - האם להשתמש בנוהל מעצר חשוד על כל מי שיתקרב? כאן משתמשים במכונת התזה (צילום: Daboos hassan, ויקיפדיה)⁵

החשש העיקרי של מפקדים במרחב הגדר הוא חטיפת חיילים כפי שהתרחש בעבר

⁵ https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:Qalandia_check_point_2006.JPG

(חטיפת שלושת החיילים בני אברהם, עדי אביטן ועומר סואעד, זכרם לברכה, בהר דוב באוקטובר 2000; חטיפת גלעד שליט ביוני 2006 וחטיפת חיילי המילואים אלדד רגב ואהוד גולדווסר, זכרם לברכה).

לטענת המפקדים חיזבאללה וחמאס "דופקים על הגדר" ומבינים היטב שאם בעבר על מנת להגיע להישגי הרתעה ויצירת לחץ על מדינת ישראל היה עליהם לחדור לעומק השטח, כיום לאור השתנות המערכה ורגישות החברה הישראלית הגוברת לחיי לוחמים וחיילים ישראלים ניתן יהיה להגיע להישגים משמעותיים למרות הגדר. פעולת חטיפת חיילים סביב קווי הגבול צרובות עמוק בתודעת המפקדים וגורמות להם לתרגל את כוחותיהם בשגרה ולהכניס באופן מיטבי לאירוע חטיפה דומה. אך יחד עם זאת מודים כלל המפקדים שעמים שוחחתי שאם יקרה אירוע דומה בעתיד, התוצאה לא תהיה בהכרח שונה.

חטיפת חיילים במרחב הגדר הפכה ל"סמל" בידי האויב. כך לדברי יובל דיסקין, ראש השב"כ לשעבר: "שתי טעויות טקטיות, החטיפות בעזה ובגבול הצפון הובילו את ישראל לתסבוכת אסטרטגית גדולה". "אנחנו הפכנו את המרחב הטקטי למרחב בו בשעת ההתנגשות יחס העוצמה יהיה בהכרח לטובתנו של הצד השני" אומר אחד המפקדים. כלומר בגלל שאיננו עוברים את הגדר, הצד השני הפך להיות יותר חזק מבחינה אסטרטגית. האויב מנהל אסטרטגיה סביב הגדר, בעוד אנו שומרים על הגדר עם כוחות קטנים וחלשים.

הגדר כמצמצמת גמישות מחשבתית

בספר "על הגמישות" מתוארים מספר סוגי גמישות החיוניים לארגון בכלל ולצה"ל בפרט:

הצורך בגמישות תודעתית-פיקודית - נשענת על היכולות הקוגניטיביות של מפקד הפועל בסביבה המפתחת ספקנות ויצירתיות. תכלית הגמישות היא לאפשר הסתגלות מהירה ומזעור אובדן עשתונות בשדה הקרב ובמצבים משתנים. שיטה זו מחייבת יוזמה שממנה מקבל המפקד חופש פעולה, על מנת שבשעת ההפתעה הוא יפעל לאלתר וייתן פתרון למציאות מורכבת. על תפיסה זו בונה צה"ל את תפיסת פיקוד המשימה והשליטה המבוזרת. תפיסת הגמישות המתוארת היא צורך בסיסי של המפקד, אולם היא תתקשה לבוא לידי ביטוי נוכח הגדרות, החומות וקווי הביצורים. אין ספק שכלל שהאמצעים הפיזיים מצליחים להשיג הישג, כך בהתאמה יורדת "תודעת הגמישות" בכל היבטיה. אנו מבחינים שהגדר מגבירה את תלותנו באיסוף המודיעין. כעת מה שאנו קוראים היכולת להביט "מעבר לגבעה", מקבל משנה תוקף. לצד הגברת התלות במודיעין גבר ואף התעצם הצורך בהשקעת משאבים, ומבחינה ארגונית בניית הגדר מחייבת הגדרת אסטרטגיה שתגן על התפיסה ועל המשאבים הרבים שהושקעו בה. אין מקבל החלטות הרוצה להתפס כמי ששפך כסף לפח, ולכן ככל שישקיעו יותר בבניית גדרות, כך יצטרכו להגן על האסטרטגיה שבגינה הוקמו תשתיות ההגנה. לא זו אף

זו, שהרי הסכנה הגדולה ביותר מקיום הגדר הוא "תודעת הגדר" של המפקדים והכוחות הלוחמים. דיין, מכנה את הגדר כגוליית: "קו מז'ינו נייד, משקלו הכבד, מבצר מרשים, בקרב הגנה יכול היה גוליית לנצח, אולם לתמרן, לנוע במהירות - בוודאי שלא היה מסוגל. ואולי גם לא רצה? אולי לא השריון הגן על גוליית, אלא גוליית הסתתר מאחורי השריון, בהשאירו למתכת לעשות את המלחמה?". ובהמשך, דיין תופס את גבולות מדינת ישראל באופן המממש תכונות אופיו של הצבא הישראלי:

גם ההיערכות המחשבתית השוררת בצבא היא התקפית. גבולות ישראל וכן רוב השטחים שמעבר להם נעדרים מעצורים טבעיים ואף לא הוקמו בהם ביצורים מלאכותיים. הביטוי הטכני המובהק ביותר לגישה החדשה (התקפית במקום הגנתית) הוא היעדר ביצורים בגבולות המדינה. מדיניות ישראל ביסודה נמנעה במשך שנים מנקיטת אמצעים הגנתיים. התגובה להתגרות ערבית הייתה מכת נגד, התקפה על בסיסי האויב, העברת המלחמה לארצות ערב ולא הסתגרות והתגוננות מאחורי מחסה. המושג מלחמה עם הערבים מצטייר בעיני רוחו של החייל הישראלי כהתקפה שלו על עמדות סטטיות של האויב. ואילו גדרות, ביצורים, תעלות, הם בדרך כלל מושגים נרדפים לצבא הערבי. על עצמו חושב החייל הישראלי במושגים של הסתערות, צניחה, תנועת שריון וסיורי לילה. האמונה בכוחות ובנכונות הבלתי מסוייגת להסתער ולכבוש. 'דברי־רוח' אלה הם שקובעים את מהלך המלחמה יותר מגורמים פיזיים רבים ונכבדים.

לסיכום, ניתן לומר שחציית הגדר כאופציה סבירה נעדרת מן השיח הפיקודי. נוצר כיום מחסום תודעתי (פסיכולוגי) לפעול מעבר לה. בעוד שמרבית האירועים המבצעיים בשגרה מבוצעים באמצעות תשלובת המודיעין והאש, פוחתת בהתאמה תחושת האחריות והמסוגלות של המפקדים בכל מה שנעשה מעבר לגדר. המפקד אומר: "אני אחראי על מה שקורה מהגדר פנימה ולא החוצה". שיח זה נובע ככל הנראה מהחשש (הרב) מנפגעים, ולכן מעדיפים המפקדים שכוחותיהם ימנעו מחציית הגדר והשלכותיה.

הגדר כרכיב מרכזי (אך לא בלעדי) בתפיסת ההגנה

הגדר היא אמצעי המסייע להגברת הביטחון עבור הצבא והאזרחים. הגדר צריכה לאפשר לכוחותינו לעבור לצד היריב (בהינתן צורך). דהיינו, עבור הכוח הלוחם הגדר נדרשת להיות קשיחה ושקופה זהו המצב האידיאלי. שקופה עבור כוחותינו וקשיחה עבור הצד היריב.

אנו, כצבא משימתי הנותן פתרון מהיר שאינו משאיר ואקום, פועלים כדי להקים את הגדר והמכשול במהירות המרבית. אולם בחלק לא מבוטל מהמקרים קצב הבנייה משיג את קצב התפיסה המבצעית. מצב דברים זה יוצר בהכרח פערים מבצעיים ללא מענה. התהליך הנכון הוא שקודם תגובש תפיסת ביטחון מבצעית סביב אזורי הגבול,

ורק אז יתוכנן המענה שיהיה גדר או כל פתרון אחר. תהליך זה יאפשר מתן מענה בשיטות שונות הן כחלופות לגדר והן כחלופות של סוגי גדרות שונים. כיום, כיוון שתהליך הבניה מקדים את התפיסה, נוצר מצב שעד שמסיימים לבנות את הקטע המתוכנן בגדר, הזירה קיבלה תפנית, והגדר שהוקמה כבר אינה רלבנטית. התחושה היא שכיום כל תפיסת ההגנה מבוססת רק על הגדר, בעוד שברור שישנם מרכיבים נוספים. על הגדר להיות חלק משלים בתפיסה. היא אמצעי ולא מטרה. תפיסת ההגנה צריכה להיות מורכבת מזיהוי נקודות התורפה ולהם לתת מענה. למעשה צריכה הגדר לחזור למקומה הטבעי כרכיב בתפיסה ולא לתפיסה עצמה. נוכח ריבוי הגדרות יש לשים לב לגמישות המחשבתית (תודעת הגדר) בזמן קבלת החלטות. בדומה ל"כיפת ברזל" המגנה על העורף, כך הגדר צריכה לאפשר הגנה וביטחון. מצד אחד צריכה הגדר לספק מענה לאויב מסתתן ומסתער על האוכלוסייה סמוכת הגדר, ומצד שני תכנון המרחב המבצעי צריך לתת מענה מבחינה מבצעית לחציית הגדר על ידי כוחותינו. לדוגמה עלינו לפעול לפי הכלל: "לפעול בעייתא (א-שעב) מבלי לחשוש מה יקרה בשתולה".

שפה משנה מציאות משנה שפה

סוגיות הגדר תופסות מקום מרכזי הן בשיח המבצעי והן בשיח האזרחי, ולכן יש לחזור לראשית הצירים ולהגדירן. היעדר אחדות דעים ביחס למונח "גדר" לצד חוסר מודעות למגוון הגדרות והשפעותיהן השונות. נדרש ליצור גם קשב ציבורי, מבצעי ותקשורתי סביב אירועים סמוכים לגדר; נדרש מיפוי מונחים - לסמן הבדלים משמעותיים בין מונחי הגדרות המותאמים לכל אחד מהגבולות ובתוך שטח ישראל, ולא להתייחס ל"גדר" כמכלול אחד ואחיד. ההמשגה היא ראשית הצירים, באמצעותה מתעצבת תודעת המפקדים ביחס למונח ה"גדר". כדי שנימנע מיצירת מחסום פסיכולוגי, עלינו לפעול למיפוי שיטתי, מיון, סיווג ושימוש נכון במונחים בהקשר לשיח המבצעי המתפתח, ובכך תתאפשר התאמת התפיסה הביטחונית. ה"גדר" היא שם כולל לחסם, והשאיפה צריכה להיות שהגדר תשמש מעבר בין מצבי הלחימה המשתנים באופן תדיר.

"הגדר לאן?"

עלינו לברר היטב מה הן התוכניות לגבי המשך בניית הגדר בעשור הקרוב. האם הכוונה להמשיך ולהקיף את כל גבולות המדינה בגדרות? האם הגדר תהיה טלאי על טלאי בהתאם ללחצי אזרחים מודאגים או מפקדי השטח? האם הגדר משיגה את מטרתה שלשמה הוקמה? עלינו להעמיק ולברר מה הם הצרכים המבצעיים ההולכים וגדלים סביב מרחב העימות החדש שנוצר בגין הגדר. יש לקוות שהגדר לא תהפוך לחרב פיפיות שתוביל לקריסת תפיסת ההגנה.

רשימת מקורות

- אפרת, אלישע. **גיאוגרפיה של כיבוש**. ירושלים: הוצאת כרמל, 2002.
- הראל, עמוס, ויששכרוף, אבי. **קורי עכביש - סיפורה של מלחמת לבנון השנייה**. תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2008.
- הרצוג, חיים. **מלחמת יום הדין: 30 שנה למלחמת יום כיפור**. תל אביב: עידנים, ידיעות אחרונות, 2003.
- וינר, אריאל, ופקר-רינת, מאיה. הפסיכולוגיה של הפעילות המבצעית השגרתית. **מערכות** 402, אוגוסט 2005: 24-30.
- ז'בוטינסקי, זאב. "על קיר הברזל (אנו והערבים)". ראזסוויט, נובמבר 1923.
- טאלב, נסים. **הברבור השחור: השפעתן המטלטלת של הבלתי צפוי על הכלכלה והחיים**. תל אביב: הוצאת דביר, 2009.
- פינקל, מאיר. **על הגמישות - הגמישות כמפתח להתמודדות עם הפתעה טכנולוגית ותורתית בשדה הקרב**. תל אביב: הוצאת מערכות, 2007.
- קניאל, שלמה. **פעולות התודעה: היסודות לחינוך לחשיבה**. הוצאת רמות, 2003.

